

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΘΕΜΕΛΙΟΝ

24 μελέτες για τον Δάσκαλο

ΠΕΤΡΟ ΘΕΜΕΛΗ

από τους μαθητές
και τους συνεργάτες του

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Θ Ε Μ Ε Λ Ι Ο Ν

24 μελέτες για τον Δάσκαλο

ΠΕΤΡΟ ΘΕΜΕΛΗ

από τους μαθητές

και τους συνεργάτες του

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΕΛΙΣΑΒΕΤ Π. ΣΙΟΥΜΠΑΡΑ - ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΨΑΡΟΥΔΑΚΗΣ

ΑΘΗΝΑ 2013

ΘΕΜΕΛΙΟΝ

24 μελέτες για τον Δάσκαλο Πέτρο Θέμελη από τους μαθητές και τους συνεργάτες του

THEMELION

24 papers in Honor of Professor Petros Themelis from his students and colleagues

Επιμέλεια:

Ελισάβετ Π. Σιουμπάρα - Κυριάκος Ψαρουδάκης

Editors:

Elisavet P. Sioumpara - Kyriakos Psaroudakis

Αγγλικές περιλήψεις:

Μεταφράστηκαν με ευθύνη των συγγραφέων

Τυπογραφική επιμέλεια:

Αριστογείτων Φραντζεσκάκης
Χριστίνα Παρασκευάκου

Μακέτα εξωφύλλου:

Αριστογείτων Φραντζεσκάκης

Φωτογραφία εξωφύλλου:

Το βάθρο του Δορυφόρου από το Γυμνάσιο της αρχαίας Μεσσήνης
(Π. Γ. Θέμελης, *Ἡρώες και Ἡρώα στη Μεσσήνη*, 2000, 70, εικ. 58β)

Γραφιστική επιμέλεια εικόνας εξωφύλλου (προσθήκη του τίτλου "ΘΕΜΕΛΙΟΝ"):
Αριστογείτων Φραντζεσκάκης / Χριστίνα Παρασκευάκου

Ιδιαίτερες ευχαριστίες αποδίδονται στην Εταιρεία Μεσσηνιακών Αρχαιολογικών Σπουδών για την κάλυψη μέρους των εξόδων της έκδοσης

ISBN: 978-960-86016-2-8

© Εταιρεία Μεσσηνιακών Αρχαιολογικών Σπουδών (Ε.Μ.Α.Σ.)

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει μέχρι σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Έκδοση
Production
afgames εκδόσεις
www.afgames.gr

Ο Πέτρος Θέμελης μαζί με φοιτητές του στην αρχαία Μεσσήνη – 1998.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πέτρος Γ. Θέμελης: Ένα οδοιπορικό	VII
Πρόλογος εκδότη	XVII
Συντομογραφίες αρχαίων συγγραφέων	XVIII
Βραχυγραφίες	XIX
ΜΕΛΕΤΕΣ	
Γιώργος Ρεθεμιωτάκης	
<i>Λάρνακες από το Κυπαρίσσι Ηρακλείου - Νέα στοιχεία για την παρουσία της εικόνας του μινωικού ανακτόρου σε παραστάσεις νεκρολατρείας</i>	1-15
Μάρκος Δεσποτίδης	
<i>Παράσταση από τη μυθολογία των Κυκλάδων</i>	17-27
Αντώνης Κοτσώνας	
<i>Ακόμα μια ερμηνεία της παράστασης του κρατήρα του Ζωγράφου του Δίνου από τη Γέλα</i>	29-41
Μαγδαληνή Βασιλειάδου	
<i>Θεοί και Ήρωες - Η εικονογραφία της γέννησης στην ύστερη αρχαιότητα</i>	43-56
Άννα Λέκκα	
<i>Πήλινες ανθρωπόμορφες σαρκοφάγοι από την ανατολική Μεσόγειο</i>	57-73
Μιμικά Γιαννοπούλου	
<i>Μαρμάρινη κεφαλή από το ιερό του Απόλλωνος Κορύθου στη Λογγά Μεσσηνίας - Χρονολογική και ερμηνευτική προσέγγιση</i>	75-85
Βάντα Παπαευθυμίου	
<i>Η επιτύμβια στήλη του Αυρηλίου Μηνοδότου</i>	87-105
Georgios Deligiannakis	
<i>Late antique honorific statuary from the province of Achaia, A.D. 300-600 - A contribution to the topography and public culture of late antique Greece</i>	107-138
Μαρία Εγγλέζου	
<i>Κεραμική από θολωτό γεωμετρικό τάφο στο Ροτάσι Ηρακλείου</i>	139-160
Βάσω Τσαντήλα	
<i>Η κεραμική με ανάγλυφη διακόσμηση στην Αιτωλοακαρνανία - Εισαγωγές - Τοπική παραγωγή - Επирροές</i>	161-208
Θεόδωρος Κουρεμπανάς	
<i>Νόμισμα Αμφιπολιτών αυτοκρατορικών χρόνων κομμένο σε ελληνιστικό νόμισμα της Θεσσαλονίκης</i>	209-213

ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΑΠΟ ΘΟΛΩΤΟ ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΟ ΤΑΦΟ ΣΤΟ ΡΟΤΑΣΙ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Μαρία Εγγλέζου

Το 1958 ο τότε διευθυντής του Αρχαιολογικού Μουσείου Ηρακλείου Νικόλαος Πλάτων πραγματοποίησε σωστική ανασκαφή θολωτού γεωμετρικού τάφου, που βρέθηκε κατά την διάρκεια αγροτικών εργασιών βόρεια του χωριού Ροτάσι Μονοφατίου¹. Το χωριό βρίσκεται νότια του Ηρακλείου σε απόσταση περίπου 50 χλμ., στον κεντρικό οδικό άξονα που συνδέει την βόρεια με τη νότια Κρήτη και ο οποίος συμπίπτει, στη βασική του πορεία, με την αντίστοιχη διάβαση των ιστορικών χρόνων² (εικ. 1). Το Ροτάσι διασώζει παραλλαγμένο το όνομα της πόλης Ρύτιον, μιας από τις «πόλεις» που αναφέρονται στην Ιλιάδα. Ο Πλίνιος μνημονεύει το Ρύτιον ως μεσόγεια πόλη

Εικ. 1.

της Κρήτης και φαίνεται πιθανόν ότι αρκετά νωρίς ενσωματώθηκε με καθεστώς κώμης στην επικράτεια της Γόρτυνας³. Στην περιοχή του Ροτασίου έχουν εντοπιστεί ευρήματα τουλάχιστον από την Υπομινωική έως την Ρωμαϊκή περίοδο. Ακόμη, εκτός από τον θολωτό τάφο έχουν βρεθεί και

¹ Ευχαριστώ θερμά τον συνάδελφο Λ. Πλάτωνα για την παραχώρηση άδειας δημοσίευσης του υλικού, καθώς και για τη διευκόλυνση της μελέτης με την χορήγηση του σχετικού αρχείου του καθηγητή Ν. Πλάτωνα. Ομοίως ευχαριστώ την προϊσταμένη του Α.Ι.Κ.Σ. κ. Ν. Δημοπούλου για τη χορήγηση άδειας μελέτης, σχεδίασης και φωτογράφισης του υλικού. Τις ευχαριστίες μου εκφράζω ακόμη στις συνέμφους Β. Μαρσέλλου και Δ. Κοντοπόδη, στους συντηρητές Γ. Μαράκη, Κ. Χελιδώνη, στις σχεδιάστριες Ν. Ντόλια και Ι. Παππού, στον φωτογράφο Γ. Παπαδάκη, στον εργατοτεχνίτη Κ. Στεφανάκη και σε όλους όσους διευκόλυναν τη μελέτη μου στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου.

² Η διάβαση αυτή, που συνδέει την βόρεια με την κεντρική και νότια περιοχή του Ηρακλείου, χρησιμοποιείται ήδη από την εποχή του Χαλκού, βλ. σχετικά Desborough 1952, 234 με περισσότερα σχόλια. Σπανάκης 1981, 460-461.

³ Βλ. σχετικά Φαράκλας κ.ά. 1998, 119-120, με σχόλια και βιβλιογραφία.

πολυάριθμες ταφές σε πίθους⁴.

Οι πληροφορίες σχετικά με τις συνθήκες ανεύρεσης και ανασκαφής του τάφου είναι περιορισμένες δεδομένου ότι δεν κατέστη δυνατόν να εντοπιστεί το ημερολόγιο της ανασκαφής⁵. Ο τάφος ήταν ασύλητος, με άθικτο το φράγμα της εισόδου και όλα τα αγγεία του θαλάμου στη θέση τους, όπου ελάχιστο χώμα είχε διεισδύσει (εικ. 2). Θα πρέπει να σημειωθεί ότι μόνο οι πλάκες, που

Εικ. 2. Εσωτερικό του θολωτού τάφου από το Ροτάσι.

Εικ. 3. Είσοδος του θολωτού τάφου από το Ροτάσι.

κάλυπταν την κορυφή του θαλάμου, είχαν αποσπαστεί από την μηχανική καλλιέργεια, ενώ κατά την ανασκαφή αφαιρέθηκε ολόκληρη η κορυφή του θόλου. Ο τάφος είναι θολωτός με δρόμο, που δεν είναι κτιστός. Ο θάλαμος έχει οικοδομηθεί από επιμήκεις, ως επί το πλείστον, λίθους, χωρίς συνδετικό υλικό, κατά το εκφορικό σύστημα. Είναι μεγάλος, κυκλικός, με εσωτερική διάμετρο 1.70 μ. και έχει στρώση από λεπτά χαλίκια στο δάπεδο. Η κορυφή του θόλου ήταν σχεδόν επίπεδη, κυκλικού σχήματος με διάμετρο 2.50 μ. περίπου. Ο τάφος είχε μνημειώδη είσοδο με προσανατολισμό Β-ΒΔ, κατασκευασμένη από μονολιθικές παραστάδες, ύψους 0.85 μ. περίπου και πλάτους 0.25 μ., 0.40 μ. αντίστοιχα (εικ. 3). Το ύψος της εισόδου ήταν 0.85 μ. και το πλάτος 0.65 μ. Το βαρύ υπέρθυρο είχε μήκος 1.20 μ., ύψος 0.35 μ. και πάχος 0.20 μ.

Η εκκένωση του τάφου έγινε από την είσοδο μετά την διάλυση του φράγματος, δεδομένου ότι το μέγεθός της επέτρεπε την εισαγωγή των τεφροδόχων πίθων και των κτερισμάτων από το άνοιγμά της⁶. Η θέση των αγγείων δεν ήταν σταθερή μέσα στον θάλαμο καθώς στις ταφές μετατοπίζονται συχνά ορισμένα αγγεία προκειμένου να

⁴ Βλ. Kanta-Karetsou 1998, 159.

⁵ Για σύντομη αναφορά σχετικά με την ανεύρεση και ανασκαφή του τάφου, βλ. Πλάτων 1958, 468. Τα επιπλέον στοιχεία, που αναφέρονται στο κείμενο, προκύπτουν από τις φωτογραφίες, τα σκαριφήματα και τις ελάχιστες σημειώσεις από το χρονικό της ανασκαφής.

⁶ Στους περισσότερους πρωτογεωμετρικούς θολωτούς τάφους η είσοδος κατόντησε τελείως ατροφική και διατηρήθηκε μόνο εξαιτίας της μακράιωνης παράδοσης ή για ορισμένες τελετές. Στους κτιστούς τάφους Ε και Γ των Αρκάδων η είσοδος καταργήθηκε τελείως, ενώ στον θολωτό τάφο στις Αγ. Παρασκιές οι διαστάσεις της εισόδου περιορίστηκαν, μολονότι οι ταφές τοποθετήθηκαν στον θάλαμο από την είσοδο του τάφου, βλ. Πλάτων 1945-1947, 74.

εξευρεθεί χώρος για το νέο τεφροδόχο αγγείο και τα κτερίσματά του. Τα αγγεία φαίνεται ότι ήταν τοποθετημένα σε επάλληλες στρώσεις, ενώ στα διάκενα μεταξύ των μεγάλων τεφροδόχων πήθων

Εικ. 4. Εσωτερικό του θολωτού τάφου από το Ροτάσι.

βρέθηκαν μικρότερα κτερίσματα⁷. Ο θάλαμος περιείχε 250 περίπου αγγεία και στο κέντρο μία ελλειψοειδούς σχήματος, ακόσμητη σαρκοφάγο με τα συνοδεύοντα αγγεία της (εικ. 4). Υπολογίζεται ότι οι ταφές ήταν περίπου σαράντα με βάση τα τεφροδόχα αγγεία. Εκτός από την κεραμική ο τάφος περιείχε σιδερένια όπλα, περόνες, πόρπες, χρυσούς ταινιωτούς δακτυλίους και χρυσά διακοσμητικά ελάσματα⁸.

Η χρήση του τάφου, όπως προκύπτει από την μελέτη της κεραμικής, είναι μακρόχρονη και καλύπτει το χρονικό διάστημα από την Υπομινωική έως την Ανατολίζουσα περίοδο. Στην παρούσα εργασία επιλέγονται και εξετάζονται ορισμένες χαρακτηριστικές κατηγορίες κεραμικής, οι οποίες στην πλειονότητά τους παρουσιάζουν στενή τυπολογική εξάρτηση από το κνωσιακό εργαστήριο. Ταυτόχρονα σχολιάζονται και αγγεία με μορφολογικές επιδράσεις από τον ελλαδικό χώρο και την ανατολική Μεσόγειο.

Κυρίαρχο σχήμα στην εξεταζόμενη κεραμική αντιπροσωπεύει ο πήθος, που εμφανίζεται σε ποικίλες παραλλαγές και αποτελεί το κατ' εξοχήν τεφροδόχο αγγείο στην Πρωτογεωμετρική-Γεωμετρική περίοδο. Ο δίωτος χονδροειδής πήθος με λαιμό αντιπροσωπεύεται από παραδείγματα που χρονολογούνται κυρίως στην Πρωτογεωμετρική-Πρώιμη Γεωμετρική περίοδο σύμφωνα με τα κνωσιακά παράλληλα. Αναβίωση του σχήματος σημειώνεται και στην Ύστερη Γεωμετρική-Πρώιμη Ανατολίζουσα περίοδο⁹. Στον βασικό τύπο το αγγείο διαμορφώνεται με ωοειδές σώμα και ευρύ, βραχύ λαιμό, ενώ οι λαβές, οριζόντιες ή κατακόρυφες, τοποθετούνται στον ώμο. Οι πί-

⁷ Πρβλ. ανάλογη ταφική πρακτική και στο θολωτό τάφο στις Αγ. Παρασκευές, βλ. Πλάτων 1945-1947, 74.

⁸ Τα μικροαντικείμενα θα παρουσιαστούν στη συνολική δημοσίευση του τάφου.

⁹ Βλ. γενικά για την παραλλαγή, Coldstream-Catling 1996, 311-314, με σχόλια και παραδείγματα. Πρβλ. επίσης Πλάτων 1945-1947, 77, εικ. 5.

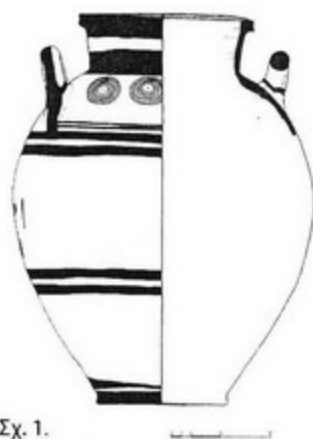
θοι αυτού του τύπου άλλοτε είναι ακόσμητοι (Π11752, **εικ. 5**), άλλοτε πάλι φέρουν διακόσμηση στον ώμο, συχνά ιδιαίτερα εξίτηλη, με κύριο θέμα τους ομόκεντρους κύκλους (Π11727, **εικ. 6**,

Εικ. 5.

Εικ. 6.

Σχ. 1.

σχ. 1). Επίσης, το άβαφο σώμα περιτρέχουν κατά διαστήματα πλατιές καστανόχρωμες ταινίες¹⁰. Σε μια περίπτωση (Π11753, **εικ. 7**, **σχ. 2**) ο ώμος κοσμεύεται με αντίρροπες σπείρες, αβακωτό και παραπληρωματικά μοτίβα, που αποδίδουν διακοσμητική πρακτική της ΥΜΙΙΙγ περιόδου, η οποία

Εικ. 7.

Σχ. 2.

απαντά σε αγγεία της Υπομινωικής-Πρώιμης Πρωτογεωμετρικής περιόδου από την Κνωσό και την Έλτινα¹¹.

Η παραλλαγή με το κυλινδρικό, διευρυνόμενο προς τα πάνω σώμα και τις οριζόντιες, υπερυψωμένες λαβές στην ακμή του ώμου αντιπροσωπεύεται στην κεραμική από το Ροτάσι με ολιγά-

¹⁰ Οι ταινίες στο σώμα εκπροσωπούν χαρακτηριστική διακοσμητική πρακτική για μεσαίου και μεγάλου μεγέθους αγγεία της Πρωτογεωμετρικής περιόδου, η οποία ανάγεται στη Μυκηναϊκή περίοδο, βλ. σχετικά Payne 1927-28, 269, ιδιαίτερως υποσ. 2, με παραδείγματα και βιβλιογραφία.

¹¹ Βλ. Coldstream-Catling 1996, 368-369, πιν. 224, αρ. 60. Brock 1957, 21, αρ. 166, πιν. 11, 158. Πρβλ. ανάλογη διακοσμητική πρακτική και στον αρ. 31118 πίθο από τον τάφο 2 της Έλτινας βλ. Ρεθεμιωτάκης- Εγγλέζου- Κριτζάς 2010, 35-36, πιν. 15, 103, σχ. 22, **εικ. 56**.

ριθμα παραδείγματα (Π11748, **εικ. 8, σχ. 3**)¹². Αντίθετα ο τύπος απαντά σε μεγαλύτερο αριθμό αγγείων από την Κνωσό, κυρίως στην Πρωτογεωμετρική Β-Πρώιμη Γεωμετρική περίοδο. Ανάλογες διαπιστώσεις ισχύουν και για την Έλτυνα, της οποίας η κεραμική έχει στενή τυπολογική εξάρτηση από το κνωσιακό εργαστήριο¹³. Το σχήμα επιβιώνει και σε άλλες περιοχές του νησιού, ιδιαιτέρως στο νότιο τμήμα της κεντρικής Κρήτης έως την Ύστερη Γεωμετρική-Πρώιμη Ανατολίζουσα περίοδο, δεδομένο που υποδηλώνει τον συντηρητικό χαρακτήρα της κεραμικής στα περιφερειακά

Εικ. 8.

Σχ. 3.

αυτά εργαστήρια¹⁴. Πάντως αναβίωση του τύπου σημειώνεται και στην Κνωσό κατά την Πρώιμη Ανατολίζουσα περίοδο¹⁵.

Ο πίθος από το Ροτάσι χαρακτηρίζεται για το ραδινό, επίμηκες σχήμα. Η διακοσμητική πρακτική, με τις στενές, πυκνές ζώνες με γραμμικά και καμπυλόγραμμα θέματα στο κατώτερο σώμα και το στροβιλίζον μοτίβο σε μετόπη-ζώνη ανάμεσα στις λαβές ή τα ολόβαφα λογχοειδή σε ρομβοειδή διάταξη στον ώμο, παραπέμπει σε κνωσιακά παραδείγματα από την Πρωτογεωμετρική

¹² Το σχήμα απηχεί το παραπλήσιο της ΥΜΙλλυ πυξίδας, που σε ορισμένες περιπτώσεις χρησιμοποιήθηκε και ως τεφροδόχο αγγείο κυρίως στην ανατολική Κρήτη, βλ. σχετικά Kanta 1980, 281-282, πιν. 54.4-5. Coldstream-Catling 1996, 314. Desborough 1952, 226.

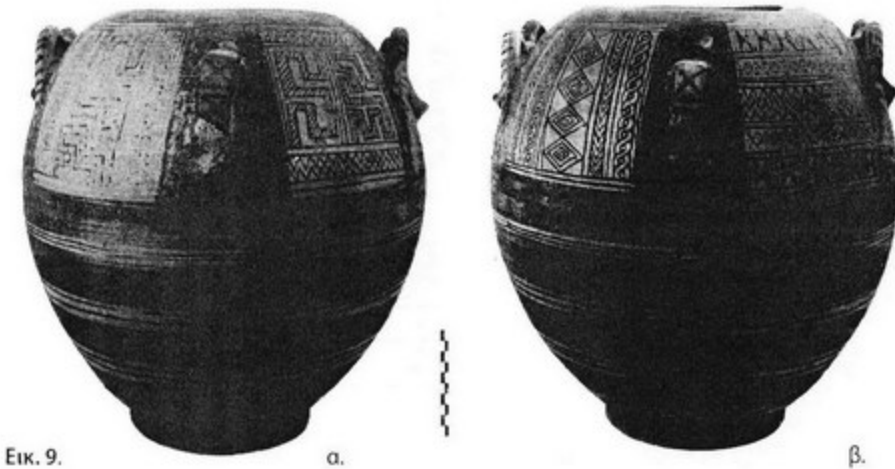
¹³ Πρβλ. σχετικά τους αρ. 31125 (T.4), 31121, 31123, 31128, 31136 (T.10) πίθους από την Έλτυνα βλ. Ρεθεμιωτάκης-Εγγλέζου-Κριτζάς 2010, 42, πιν. 20, 111, σχ. 37, **εικ. 73, 59-60**, πιν. 30, 122-123, σχ. 60-61, **εικ. 96, 97 α-β, 98 α-β**.

¹⁴ Πρβλ. τον αρ. 13595 πίθο από τον γεωμετρικό τάφο στην περιοχή Λιγόρτυνος, βλ. «Κεραμική Γεωμετρικής-Πρώιμης Ανατολίζουσας περιόδου από την περιοχή Λιγόρτυνος» (Μ. Εγγλέζου, υπό δημοσίευση). Βλ. επίσης Coldstream 1968, 255, πιν. 56 α, c-d.

¹⁵ Βλ. σχετικά Coldstream 1968, 255, 259, πιν. 56. Hartley 1930-31, 60-61, σχ. 6, αρ. 10, με σχόλια και παραδείγματα. Για πίθους από την Πρώιμη Ανατολίζουσα περίοδο στην Κνωσό, βλ. Coldstream-Catling 1996, 317, 458, πιν. 146, αρ. 18 (T.106). Τσιμπούλου 2005, 351, 354-355, πιν. 8-9.

Β-Πρώιμη Γεωμετρική περίοδο, όπου κατ' αναλογία μπορεί να τοποθετηθεί και το εξεταζόμενο αγγείο¹⁶.

Την πολυπληθέστερη ομάδα εκπροσωπούν οι δίωτοι ή τετράωτοι ωσειδείς πίθοι με ευρύ στόμιο και επίπεδο περιχέιλωμα. Ο τύπος σχετίζεται μορφολογικά με κνωσιακά παράλληλα, που προσγράφονται σε αττικό μεσογεωμετρικό σχήμα, ενώ απαντά και σε πολυάριθμα παραδείγματα από την Έλτινα αλλά και την ευρύτερη περιοχή της Κνωσού¹⁷. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα της Μέσης Γεωμετρικής περιόδου αποτελεί ο τετράωτος πίθος Π11746 (εικ. 9 α-β) με το ογκώδες σώμα

Εικ. 9.

α.

β.

και τις οριζόντιες σε σχήμα βουκρανίου λαβές, που αποδίδουν μορφολογικό γνώρισμα γνωστό από πολυάριθμα κνωσιακά αγγεία της Πρώιμης-Μέσης Γεωμετρικής περιόδου¹⁸. Χαρακτηριστικές είναι οι εξηρημένες μετόπες ανάμεσα στις λαβές και οι συστάδες ταινιών κατά διαστήματα στο σώμα, που παραπέμπουν σε διακοσμητική πρακτική αττικών γεωμετρικών αγγείων¹⁹. Στις μετόπες

¹⁶ Το στροβιλίζον (wind-mill pattern) απαντά σε ποικίλες κατηγορίες κεραμικής στην Κνωσό, κυρίως στην Πρωτογεωμετρική Β-Πρώιμη Γεωμετρική περίοδο, βλ. σχετικά Coldstream 1968, 240, πιν. 52d. Επίσης το μοτίβο αυτό εντάσσεται στα πολυάριθμα, κρητικής καταγωγής θέματα, που εμφανίζονται και σε πρωτοκορινθιακά αγγεία, βλ. Hartley 1930-31, με σχόλια και παραδείγματα. Το θέμα εμφανίζεται σπανίως στην αττική μεσογεωμετρική Ι κεραμική, βλ. Coldstream 1968, 19, ιδιαίτέρως υποσ. 9 και 237. Brock 1957, 169, 1x, με σχόλια και παραδείγματα. Πρβλ. επίσης για τα λογχοειδή τον αρ. 110 πίθο από τον τάφο 75 του Βόρειου Νεκροταφείου στην Κνωσό, βλ. Coldstream-Catling 1996, πιν. 122.

¹⁷ Ο τύπος αντιγράφει αττικό γεωμετρικό σχήμα, το οποίο χωρίς να είναι δημοφιλές στην Αττική, εισήχθη στην Κνωσό στην Πρωτογεωμετρική Β περίοδο, όπου κυριαρχεί στην Γεωμετρική, καθώς αντικαθιστά σταδιακά στα ταφικά σύνολα τον πίθο με λαιμό και τον κυλινδρικό, βλ. Coldstream-Catling 1996, 317-324, 417. Πρβλ. Brock 1957, πιν. 31, αρ. 454. Πλάτων 1945-1947, 77-78, με σχόλια και παραδείγματα. Βλ. επίσης Ρεθεμιωτάκη-Εγγλέζου-Κριτζάς 2010, 111-114. «Κεραμική Γεωμετρικής-Πρώιμης Ανατολίζουσας περιόδου από την περιοχή Λιγόρτυνος» (υπό δημοσίευση, Μ. Εγγλέζου).

¹⁸ Οι λαβές σε σχήμα βουκρανίου χαρακτηρίζουν κυρίως κατηγορίες κεραμικής της Πρώιμης-Μέσης Γεωμετρικής περιόδου από την Κνωσό ή την ευρύτερη περιοχή της, όπως είναι ο πίθος με λαιμό και συχνότερα ο αττικής καταγωγής κωδωνόσχημος κρατήρας με πόδι, βλ. Coldstream-Catling 1996, 313-314, πιν. 260, αρ. 25-26, πιν. 57, 123, αρ. 117. Πρβλ. επίσης τον αρ. 31118 πίθο με λαιμό από την Έλτινα. Βλ. Ρεθεμιωτάκη-Εγγλέζου-Κριτζάς 2010, 35-36, πιν. 15, 103, σχ. 22, εικ. 56.

¹⁹ Πρβλ. Coldstream 1968, πιν. 2, πιν. 3, αρ. a, c-d, l-n (Κεραμικός). Βλ. επίσης Coldstream-Catling 1996, 317.

της μίας όψης κυριαρχεί ο αττικός διαγραμματισμένος μαιάνδρος, ενώ ξεχωριστό στοιχείο αποτελεί η υποδιαίρεση της μετόπης σε οριζόντιες ή κατακόρυφες ζώνες και η απόδοση ποικίλων μοτίβων σε καθεμία χωριστά²⁰. Τα παραπληρωματικά γραμμικά μοτίβα, όπως οι τεθλασμένες, οι σικτικοί ρόμβοι ή η «κλειψύδρα», προέρχονται κυρίως από το αττικό θεματολόγιο και συνδυάζονται με τα καμπυλόγραμμα της πρωτογεωμετρικής Β-πρώιμης γεωμετρικής κνωσιακής παράδοσης με αντιπροσωπευτικό θέμα το σχοινοειδές²¹. Επίσης το χιαστό ανάμεσα σε εγκάρσια γραμμίδια στη ράχη των λαβών εκπροσωπεί διακοσμητική αρχή της Μέσης Γεωμετρικής περιόδου από τον αττικό Κεραμικό, που απαντά σε πολυάριθμα αγγεία από την Κνωσό και την ευρύτερη περιοχή²².

Εικ. 10.

Σχ. 4.

Ο τετράωτος πίθος Π11739 (εικ. 10, σχ. 4) με κύρια μορφολογικά γνωρίσματα τη στενή βάση, το επίμηκες ωσειδές σώμα και τις υποτυπώδεις κατακόρυφες λαβές στον ώμο αποτελεί αντιπροσωπευτικό παράδειγμα του τύπου από την τελική βαθμίδα της Ύστερης Γεωμετρικής περιόδου. Τα θέματα, όπως οι ενάλληλες τεθλασμένες, οι ρόμβοι ή το διαγραμματισμένο σε σχήμα Π μοτίβο περιορίζονται σε στενές μετόπες ανάμεσα στις λαβές²³. Χαρακτηριστική είναι η παρουσία των τριπλών λευκών, ομόκεντρων κύκλων σε καστανό βάθος στην ανώτερη ζώνη του σώματος, που αποδίδουν αντιπροσωπευτική διακοσμητική αρχή της Ανατολίζουσας περιόδου, σύμφωνα με τα κνωσιακά παράλληλα²⁴.

²⁰ Η πρακτική αυτή χαρακτηρίζει κυρίως πίθους της Μέσης-Ύστερης Γεωμετρικής περιόδου από την Κνωσό αλλά και από την ευρύτερη περιοχή, βλ. Coldstream-Catling 1996, 318-321, με σχόλια και παραδείγματα. Πλάτων 1945-1947, 88. Πρβλ. ενδεικτικά τους αρ. 31110, 31114, 30948, 31115 από την Έλτινα, βλ. Ρεθεμιωτάκης- Εγγλέζου- Κριτζάς 2010, 60-61, πίν. 31-32, σχ. 62-65, εικ. 99-101, 103 α-β.

²¹ Βλ. Coldstream-Catling 1996, 318-319, με σχόλια και παραδείγματα. Coldstream 1968, 240-241.

²² Βλ. σχετικά Coldstream 1968, 243, πίν. 53 α, ιδιαιτέρως υποσ. 11. Πρβλ. ενδεικτικά τους αρ. 31 (T.O), 109, 165 (T.75), 114 (T.292) πίθους από το Βόρειο Νεκροταφείο, βλ. Coldstream-Catling 1996, πίν. 76, 122, 125, 240 αντίστοιχα. Πρβλ. επίσης τους αρ. 31110, 31114 πίθους από την Έλτινα βλ. Ρεθεμιωτάκης- Εγγλέζου- Κριτζάς 2010, 60, πίν. 31, 124, σχ. 62-63, εικ. 99-100. Ανάλογο διακοσμητικό σχήμα απαντά και σε άλλες κατηγορίες κεραμικής της Ύστερης Πρωτογεωμετρικής-Γεωμετρικής περιόδου, πρβλ. ενδεικτικά τους αρ. 31131, 31129 αμφορείς, την αρ. 30938 οινόχοη, τον αρ. 31122 κρατήρα με πόδι από την Έλτινα, βλ. Ρεθεμιωτάκης- Εγγλέζου- Κριτζάς 2010, 64, 67, 72, πίν. 37, 130-131, σχ. 78-79, εικ. 112, 114, πίν. 38, 134, σχ. 82, εικ. 121, πίν. 42, 139, σχ. 97, εικ. 135 α-β.

²³ Βλ. σχετικά Coldstream-Catling 1996, 321-322, με σχόλια και παραδείγματα.

²⁴ Πρβλ. ενδεικτικά Coldstream-Catling 1996, πίν. 120, αρ. 68 (T.75).

Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα της Πρώιμης-Μέσης Ανατολίζουσας περιόδου αποτελεί ο δίωτος πίθος Π11754 (εικ. 11) με κυρίαρχο μοτίβο τους ομόκεντρους κύκλους σε ζώνες, που άλλοτε αποδίδονται λευκοί σε καστανό βάθος άλλοτε πάλι καστανόχρωμοι σε φυσικό βάθος²⁵. Ανάλογη διακοσμητική πρακτική εφαρμόζεται και στον τετράωτο πίθο Π11757 (εικ. 12) με το σφαιρικό σώμα και τον υποτυπώδη λαιμό, που μπορεί να τοποθετηθεί στην Ύστερη Ανατολίζουσα περιό-

Εικ. 11.

Εικ. 12.

δο²⁶. Τα πώματα αποτελούν αξιόλογη κατηγορία κεραμικής της Γεωμετρικής περιόδου. Από μορφολογική άποψη διακρίνονται σε δύο βασικούς τύπους: α) στα κωνικά και β) στα θολωτά. Και οι δύο τύποι εκπροσωπούνται στην εξεταζόμενη κεραμική με ολιγάριθμα αλλά χαρακτηριστικά παραδείγματα. Τα πώματα προορίζονταν κυρίως από την Πρωτογεωμετρική Β περίοδο και εξής για τους τεφροδόχους πίθους, σε αντικατάσταση του καλάθου, ο οποίος εξακολουθεί να έχει ανά-

Εικ. 13.

α.

β.

Σχ. 5.

λογη χρήση έως την Πρώιμη Γεωμετρική περίοδο²⁷.

Τα δύο κωνικά πώματα Π11749, Π11949 (εικ. 13 α-β, σχ. 5 α-β) με τη δισκοειδή λαβή αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα της κατηγορίας. Η απλή διακόσμηση από ομόκεντρες, εξηρημένες ταινίες, οι οποίες στο παράδειγμα Π11949 διακόπτονται από ζώνες με τεθλασμένη και διακεκομμένη σπείρα και ο εξηρημένος σταυρός στο δίσκο της λαβής²⁸, παραπέμπουν σε παράλ-

²⁵ Βλ. σχετικά Moingrad 1996, 422-423, με σχόλια και παραδείγματα.

²⁶ Moingrad 1996, 423, πιν. 118, αρ. 35 (T.75).

²⁷ Βλ. γενικά Coldstream-Catling 1996, 325-331, με σχόλια και παραδείγματα. Brock 1957, 162-163.

²⁸ Ο εξηρημένος σταυρός έλκει την καταγωγή του από τον καλάθο/πώμα, όπου ανάλογο θέμα κοσμούσε τη βάση του, βλ. σχετικά Coldstream-Catling 1996, 325, 327.

ληλα από την Κνωσό ή την ευρύτερη περιοχή, χρονολογούμενα στη Μέση-Υστερη Γεωμετρική περίοδο²⁹. Στην Πρώιμη Ανατολίζουσα περίοδο μπορεί να ενταχθεί το πώμα Π11733, (εικ. 14, σχ. 6) μικρότερου μεγέθους σε σχέση με τα προηγούμενα³⁰, που χαρακτηρίζεται για το ελαφρώς κυρτό περίγραμμα και τους λευκούς ομόκεντρους κύκλους σε ζώνη πάνω σε καστανό βάθος³¹.

Εικ. 14.

Σχ. 6.

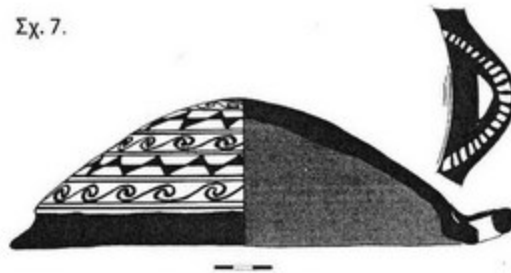
11733

Στον τύπο των θολωτών πωμάτων ανήκει το παράδειγμα Π11944, που διαμορφώνεται με χαμηλό θόλο, σχετικά πλατύ περίγυρο και φέρει οριζόντια λαβή στην περιφέρεια³² (εικ. 15, σχ. 7). Τα μόνωτα πώματα αυτού του τύπου εμφανίζονται στα κνωσιακά σύνολα κυρίως στην Πρώιμη-Μέ-

Εικ. 15.

Σχ. 7.

ση Γεωμετρική περίοδο. Βασική διακοσμητική αρχή του τύπου, που αναγνωρίζεται και στο εξεταζόμενο παράδειγμα, αποτελούν οι πυκνές ομόκεντρες ζώνες με καμπυλόγραμμα και ευθύγραμμα καστανόχρωμα μοτίβα σε φυσικό βάθος, ενώ το εσωτερικό είναι ολόβαφο³³.

²⁹ Πρβλ. ενδεικτικά Coldstream-Catling 1996, 327, πιν. 124, αρ. 138, 140 (T. 75), πιν. 153, αρ. 101 (T. 107), πιν. 182, αρ. 44 (T. 175), πιν. 197, αρ. 65, 77, 127, 131 (T. 218). Πρβλ. επίσης τα αρ. 30992, 30995 πώματα από την Έλτυνα βλ. βλ. Ρεθεμιωτάκης- Εγγλέζου 2010, 62-63, πιν. 34-35, 128-129, σχ. 70, 72, εικ. 107γ, 108 α.

³⁰ Με δεδομένο ότι οι τεφροδόχοι πίθοι της Ανατολίζουσας Περιόδου κατασκευάζονται μικρότεροι σε σχέση με τους αντίστοιχους γεωμετρικούς, κατ' αναλογία και τα πώματα είναι μικρότερα, βλ. σχετικά Moingrad 1996, 428-429.

³¹ Πρβλ. ενδεικτικά το αρ. 36 (T. 132) πώμα (για το σχήμα), το αρ. 65 (T.283) πώμα (για τη διακόσμηση) από το Βόρειο Νεκροταφείο, βλ. Coldstream-Catling 1996, πιν. 172, 216 αντίστοιχα.

³² Βλ. σχετικά Coldstream-Catling 1996, 328-329, με σχόλια και παραδείγματα.

³³ Τα καμπυλόγραμμα μοτίβα προέρχονται κυρίως από το κνωσιακό θεματολόγιο της Πρωτογεωμετρικής Β περιόδου και εναλλάσσονται με τα ευθύγραμμα γεωμετρικά από τον αττικό Κεραμικό. Η διακοσμητική αυτή αρχή εφαρμόζεται και σε άλλες σύγχρονες κατηγορίες κεραμικής από την Κνωσό αλλά και την ευρύτερη περιοχή, όπως σε πίθους, αμφορείς ή κρατήρες αττικού τύπου, που ενδεικτικά αναφέρονται, βλ. Coldstream-Catling 1996, 328-329. Πρβλ. επίσης ανάλογη διακόσμηση και σε αγγεία αυτού του τύπου από την Έλτυνα, βλ. Ρεθεμιωτάκης- Εγγλέζου- Κριτζάς 2010, 117-119.

Τα θολωτά πώματα Π11951, Π11945 (εικ. 16 α-β, σχ. 8 α-β) με τις δύο διαμπερείς οπές στην περιφέρεια και την ακτινωτά οργανωμένη διακόσμηση από την κορυφή προς την περιφέρεια, μπορούν να τοποθετηθούν στην Ύστερη Γεωμετρική-Πρώιμη Ανατολίζουσα φάση του σχήματος, σύμφωνα με τα κνωσιακά παράλληλα³⁴. Η διακόσμηση είναι λευκή σε καστανό βάθος με κύριο

μοτίβο τον πολύφυλλο ρόδακα και τα παραπληρωματικά ενάλληλα τρίγωνα στο πώμα Π11951, που αποδίδουν πρακτική γνώση από κνωσιακά παράλληλα της Ύστερης Γεωμετρικής-Πρώιμης Ανατολίζουσας περιόδου³⁵. Επίσης στο παράδειγμα Π11945 χαρακτηριστικός είναι ο συνδυασμός της λευκής διακόσμησης σε καστανό βάθος και της καστανόχρωμης πάνω στο χρώμα του πηλού,

με κύριο θέμα κλαδιά σε ακτινωτή διάταξη και κυματοειδή ταινία με ομόκεντρους κύκλους στους κόλπους, ενώ την περιφέρεια κοσμεύει τεθλασμένη³⁶.

Ο αμφορέας αντιπροσωπεύεται από χαρακτηριστικά παραδείγματα στο εξεταζόμενο σύνολο,

³⁴ Οι οπές ανάρτησης καθώς και η διακοσμητική πρακτική ενδεχομένως υποδηλώνουν διαφορετικό προορισμό, εκτός από τον καθημερινό ή τον ταφικό. Κατά τον Brock ο τύπος μπορεί να παραβληθεί με τις χάλκινες αναθηματικές ασπίδες από το Ιδαίον Άντρο, βλ. σχετικά Brock 1957, 163-165.

³⁵ Βλ. σχετικά Coldstream-Catling 1996, 329-330, με σχόλια και παραδείγματα.

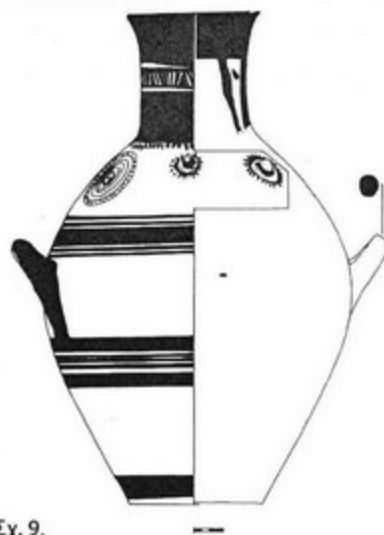
³⁶ Ανάλογη διακοσμητική αρχή απαντά και σε σύγχρονους ωσειδείς πίθους από το εξεταζόμενο σύνολο, ή από τον τάφο στις Αγ. Παρασκιές, χωρίς όμως σχετικά παραδείγματα από την Κνωσό, πρβλ. ενδεικτικά τον αρ. 11757 πίθο από το Ροτάσι. Βλ. επίσης Πλάτων 1945-1947, 87-88.

που εντάσσονται σε ποικίλες παραλλαγές και με χρονολογικές αντιστοιχίες. Ο αμφορέας Π11758 (εικ. 17) με την επίπεδη βάση, το ωσειδές σώμα, τον ευρύ, κυλινδρικό λαιμό και τις κατακόρυφες στρεπτές λαβές ανάγεται σε σχήμα της Υπομινωικής περιόδου, που επιβιώνει έως την Πρώιμη-Μέση Πρωτογεωμετρική περίοδο και απαντά σε ταφικά σύνολα από την Κνωσό ή την ευρύτερη περιοχή. Οι καστανόχρωμες ταινίες, που περιτρέχουν κατά διαστήματα την άβαφη επιφάνεια του αγγείου, αποδίδουν χαρακτηριστική διακοσμητική αρχή για τον τύπο³⁷.

Ο αμφορέας Π11760 (εικ. 18) σχετίζεται μορφολογικά με πρωτογεωμετρικό αττικό τύπο, που ανάγεται σε σχήμα της Μυκηναϊκής περιόδου και εκπροσωπείται με πολυάριθμα παραδείγματα

Εικ. 19.

Σχ. 9.

Πρωτογεωμετρικής περιόδου από την Κνωσό και την Έλτινα³⁸. Τα μορφολογικά γνωρίσματα του αγγείου, όπως το επίμηκες ωσειδές σώμα, ο ψηλός κυλινδρικός λαιμός και οι κατακόρυφες ταινιωτές λαβές σε συνδυασμό με τις πλατιές καστανόχρωμες ταινίες στο σώμα και το λαιμό, καθώς και την κυματοειδή γραμμή στη ράχη των λαβών, επιτρέπουν την ένταξή του στην ύστερη πρωτογεωμετρική φάση του σχήματος σύμφωνα με τα κνωσιακά παράλληλα³⁹.

Ξεχωριστή περίπτωση εκπροσωπεί ο αμφορέας Π11766 (εικ. 19, σχ. 9) με τις οριζόντιες λαβές στον ώμο, που αντιστοιχεί σε αττικό τύπο, ο οποίος ανάγεται σε σχήμα της Ύστερης Μυκηναϊ-

³⁷ Βλ. σχετικά Coldstream-Catling 1996, 302, 331-332, με σχετικά σχόλια και παραδείγματα. Brock 1957, 24-25, T. IV, αρ. 213. Boardman 1960, 129, 132, 135 (VI:1), 140, πιν. 32:IV:1, I:1, VIII:2. Πρβλ. επίσης τον αρ. 31111 αμφορέα από την Έλτινα, βλ. Ρεθεμιωτάκης- Εγγλέζου- Κριτζάς 2010, 43, πίν. 21, 111, σχ. 38, εικ. 74

³⁸ Για την καταγωγή του σχήματος βλ. Desborough 1952, 6 κ.ε. Wace 1921-23, 39-61, πιν. IX, α, πιν. X, d. Για παραδείγματα από την Κνωσό βλ. Coldstream-Catling 1996, 332-333, με σχόλια και παραδείγματα. Πρβλ. επίσης τους αρ. 31131, 31132 αμφορείς από την Έλτινα, βλ. Ρεθεμιωτάκης- Εγγλέζου- Κριτζάς 2010, 64, πίν. 37, 130, σχ. 78, εικ. 112-113.

³⁹ Πρβλ. ενδεικτικά Coldstream-Catling 1996, πιν. 100, αρ. 12 (T.28), πιν. 47, αρ. 15 (T.D). Boardman 1960, πιν. 33:1.3, 1.4. Η κυματοειδής γραμμή στη ράχη των λαβών με κύκλο στη ρίζα απαντά κυρίως σε κατηγορίες κεραμικής της Πρώιμης-Μέσης Πρωτογεωμετρικής περιόδου από την Κνωσό και την ευρύτερη περιοχή, πρβλ. ενδεικτικά Payne 1928-29, 247, αρ. 66, πιν. VI, I. Coldstream-Catling 1996, πιν. 108, αρ. 10 (T.48), πιν. 232, αρ. 13 (T.287), πιν. 66, αρ. 38 (T.J). Πρβλ. επίσης τους αρ. 31112, 31113 αμφορείς, τις αρ. 30981, 30936, 30937 οινοχόες ή τις αρ. 31781, 30949 υδρίες από την Έλτινα, βλ. βλ. Ρεθεμιωτάκης- Εγγλέζου- Κριτζάς 2010, 120, 127-131.

κής περιόδου⁴⁰. Στην εγχώρια κεραμική τα παραδείγματα του τύπου είναι γνωστά κυρίως από την Κνωσό και την Έλτυνα, όπου απαντούν κατά κανόνα από την Υπομυκηναϊκή έως την Πρώιμη Γεωμετρική περίοδο⁴¹. Ανάλογου σχήματος αμφορείς εμφανίζονται και σε ετεοκρητικές θέσεις της ανατολικής Κρήτης, ιδιαίτερος στην Γεωμετρική περίοδο⁴². Ο αμφορέας αυτού του είδους χρησίμευε κυρίως ως τεφροδόχο αγγείο στην Πρωτογεωμετρική περίοδο⁴³, όμως η παρουσία του διαπιστώνεται παράλληλα και σε οικιστικά σύνολα τόσο στην Κνωσό όσο και στην Αττική⁴⁴.

Τα βασικά μορφολογικά γνωρίσματα του αγγείου, όπως η επίπεδη βάση, το διογκωμένο σώμα, ο ψηλός κυλινδρικός λαιμός με το έξω νεύον χείλος και οι οριζόντιες κυλινδρικές λαβές στον ώμο αντιστοιχούν στην πρώιμη-μέση πρωτογεωμετρική φάση του σχήματος⁴⁵. Επίσης οι καστανόχρωμες ταινίες στο σώμα και ο βαμμένος λαιμός αποδίδουν χαρακτηριστική διακοσμητική πρακτική του τύπου, που απαντά σε σύγχρονα παραδείγματα από την Κνωσό, την Αττική και άλλες περιοχές⁴⁶. Τα αντίρροπα γραμμίδια σε εξηρημένη ζώνη στο λαιμό αποτελούν συνηθισμένο θέμα της Πρωτογεωμετρικής περιόδου, γνωστό από ποικίλες κατηγορίες κεραμικής⁴⁷. Ξεχωριστό στοιχείο αποδίδουν οι δύο μαστοειδείς αποφύσεις στον ώμο, που περιβάλλονται από ισάριθμους ομόκεντρους κύκλους με μικρές, λοξές γραμμές στην περιφέρεια και ορίζονται από ομόκεντρους γραπούς κύκλους με στιγμές στο εξωτερικό διάκενο. Τα πλαστικά αυτά στοιχεία, που ανάγονται στην κεραμική της ΥΕΙΙ γ περιόδου, είναι σπάνια για τον τύπο και χαρακτηρίζουν ελάχιστα μόνο αττικά παραδείγματα της Υπομυκηναϊκής-Πρώιμης Πρωτογεωμετρικής περιόδου. Αντίθετα δεν απαντούν στην κεραμική από την Κνωσό ή την ευρύτερη περιοχή με μόνη εξαίρεση την ανατολική Κρήτη⁴⁸.

Εγχώρια απομίμηση αττικού γεωμετρικού τύπου εκπροσωπεί ο μεγάλος αμφορέας Π11761 με το επίμηκες σώμα, τον ψηλό, κυλινδρικό λαιμό με το πλατύ, επίπεδο χείλος και τις οριζόντιες λαβές σε σχήμα βουκρανίου στον ώμο (εικ. 20, σχ. 10). Το σχήμα είναι γνωστό στην Κνωσό από εισηγμένα αττικά αγγεία αλλά και αντιγραφές του σχήματος, που χρονολογούνται κατά κανόνα στην Πρωτογεωμετρική Β-Πρώιμη Γεωμετρική περίοδο. Ο τύπος απαντά και στην Ανατολική Κρή-

⁴⁰ Βλ. γενικά για τον τύπο Κουρου 2002, 74-95, σχ. 39-54, πιν. 85-110, με σχόλια και συγκεντρωμένη βιβλιογραφία.

⁴¹ Βλ. Coldstream-Catling 1996, 303, 335-336, με σχόλια και παραδείγματα. Brock 1957, πιν. 7, αρ. 70, 84. Desborough 1952, 20-37, πιν. 4-5. Πρβλ. επίσης τους αρ. 31801, 31782, 30943, 31773 αμφορείς από την Έλτυνα, βλ. βλ. Ρεθεμιωτάκης-Εγγλέζου-Κριτζάς 2010, 121-123

⁴² Βλ. σχετικά Τσιμποπούλου 2005, 365-370, πιν. 26-35.

⁴³ Στην Αττική ο αμφορέας αυτός περιείχε σχεδόν αποκλειστικά την τέφρα γυναικών, βλ. σχετικά Desborough 1952, 20. Κουρου 2002, 74.

⁴⁴ Ο τύπος απαντά συχνότερα σε γυναικείες ταφές στην Αττική αλλά η οικιακή χρήση του διαπιστώνεται με την ανεύρεσή του σε φρεάτια και λάκκους απόρριψης στον χώρο της αρχαίας Αγοράς, βλ. Desborough 1952, 20. Kerameikos I, πιν. 54-56, αρ. 560, 576, 578. Στην Κνωσό τα παραδείγματα από οικιστικά σύνολα είναι ελάχιστα και θραυσματικής διατήρησης, βλ. σχετικά Coldstream 1972, 88, πιν. 24, G:11-12. UM II, 82, πιν. 53 (GD:2), 56 (GE:2).

⁴⁵ Βλ. σχετικά Coldstream-Catling 1996, 335-338, με σχόλια και παραδείγματα.

⁴⁶ Βλ. Coldstream-Catling 1996, πιν. 67, αρ. 7. Κουρου 2002, 77-78, με σχόλια, παραδείγματα και βιβλιογραφία. Lefkandi I, πιν. 260, α.

⁴⁷ Πρβλ. ενδεικτικά Brock 1957, 171, 3ab. Desborough 1952, πιν. 6, αρ. 610, πιν. 7, αρ. 2010(40), πιν. 8, αρ. 575(7), 912(28).

⁴⁸ Τα πλαστικά στοιχεία χαρακτηρίζουν κυρίως τον τύπο III, που απαντά στην Αττική κατά την Υπομυκηναϊκή-Πρώιμη Πρωτογεωμετρική περίοδο, βλ. σχετικά Κουρου 2002, 74-75, με σχόλια και συγκεντρωμένη βιβλιογραφία. Τα παραδείγματα από την ανατολική Κρήτη με ανάλογου ή παραπλήσιου τύπου πλαστικές αποφύσεις χρονολογούνται στη Γεωμετρική περίοδο και ανήκουν σε διάφορες κατηγορίες κεραμικής, βλ. σχετικά Τσιμποπούλου 2005, 511-512, με σχόλια και παραδείγματα.

τη κυρίως στην Ύστερη Γεωμετρική περίοδο⁴⁹. Η διακόσμηση οργανώνεται σε ζώνες ανάμεσα στις λαβές και τον λαιμό με κυρίαρχο θέμα τον αττικής καταγωγής διαγραμμισμένο μαϊάνδρο. Το

Εικ. 20.

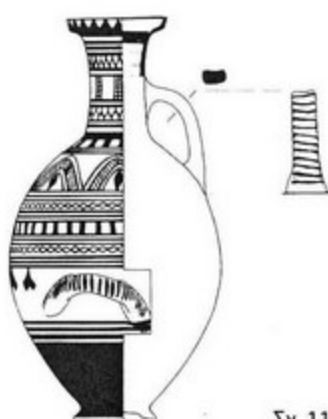

Σχ. 10.

κατώτερο σώμα περιτρέχουν πλατιές εξηρημένες ταινίες⁵⁰. Τα δευτερεύοντα μοτίβα, όπως οι τεθλασμένες γραμμές και οι διαγραμμισμένοι ρόμβοι προέρχονται από το αττικό θεματολόγιο, ενώ

Εικ. 21.

Σχ. 11.

οι ταινίες στο μήκος των λαβών αποδίδουν εγχώρια πρακτική για τον τύπο⁵¹.

Η υδρία Π11769 (εικ. 21, σχ. 11) αποτελεί αντιπροσωπευτικό παράδειγμα του τύπου μέσα στην

⁴⁹ Βλ. σχετικά Coldstream-Catling 1996, 335-338, με σχόλια και παραδείγματα. Βλ. επίσης Κουρου 2002, 81-88, πιν. 94-105, με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία (Αττική). Τσιποπούλου 2005, 365-370, πιν. 26-35, ιδιαίτερως πιν. 26, Σ4084 (ανατολική Κρήτη).

⁵⁰ Πρβλ. ανάλογη διακοσμητική πρακτική και σε άλλες σύγχρονες κατηγορίες κεραμικής, όπως λ.χ. σε ωσειδείς πίθους χωρίς λαιμό ή σε κρατήρες με πόδι, βλ. ενδεικτικά Coldstream-Catling 1996, πιν. 89, αρ. 12 (T. 13), πιν. 118, αρ. 38, 42 (T.75), πιν. 240, αρ. 137 (T.292), πιν. 123, αρ. 117 (T.75).

⁵¹ Βλ. σχετικά Coldstream-Catling 1996, 337.

ολιγάριθμη ομάδα της εξεταζόμενης κεραμικής⁵². Με βάση τα μορφολογικά-διακοσμητικά γνωρίσματά της μπορεί να ενταχθεί στην παραλλαγή Coldstream B, που εμφανίζεται στην Κνωσό από την Ύστερη Πρωτογεωμετρική έως την Ύστερη Γεωμετρική/Πρώιμη Ανατολίζουσα περίοδο⁵³. Η υδρία από το Ροτάσι διαμορφώνεται με στενή κωνική βάση, ωειδές σώμα και ψηλό, κυλινδρικό λαιμό με ταινιωτό χείλος. Η κατακόρυφη, ταινιωτή λαβή απολήγει στο μέσον του λαιμού και οι οριζόντιες, κυλινδρικές τοποθετούνται χαμηλά στο σώμα του αγγείου⁵⁴. Η διακόσμηση είναι οργανωμένη σε πυκνές, στενές ζώνες, με καμπυλόγραμμα και γραμμικά μοτίβα, που παραπέμπουν

σε κνωσιακά αγγεία της Πρωτογεωμετρικής-Πρωτογεωμετρικής Β περιόδου⁵⁵. Ξεχωριστό θέμα αποτελούν τα κρεμάμενα ολόβαφα τριγωνικά μοτίβα στη ζώνη των οριζόντιων λαβών, που συνδέουν την υδρία με παράλληλα της Πρωτογεωμετρικής Β από την Κνωσό και τις Κούρτες. Παρόμοιο θέμα εμφανίζεται και σε πρωτογεωμετρική υδρία από τον τάφο στο Ατσαλένιο Ηρακλείου⁵⁶.

Το σχήμα της οινοχόης εκπροσωπείται από ποικιλία παραλλαγών στο εξεταζόμενο σύνολο. Ενδεικτικά παρουσιάζεται η οινοχόη Π11794 (εικ. 22 α) που ανήκει σε τύπο της Πρωτογεωμετρικής-Πρώιμης Γεωμετρικής περιόδου, σύμφωνα με τα κνωσιακά παράλληλα. Το σχήμα απαντά σε

⁵² Η υδρία εκπροσωπείται ισχνά στα ανασκαφικά σύνολα στην Υστερομινωική και την Υπομινωική περίοδο στην Κρήτη. Ανάλογη είναι η κατάσταση και στην Αττική ή στο Λευκαντί στην Πρωτογεωμετρική περίοδο, βλ. σχετικά Kanta 1980, 289. Desborough 1952, 43-45. Lefkandi I, 332-333, εικ. 18. Επίσης στην Κνωσό οι υδρίες δεν απαντούν συχνά στην Πρωτογεωμετρική περίοδο σε αντίθεση προς την Πρωτογεωμετρική Β, οπότε το σχήμα είναι δημοφιλές, ενδεχομένως από κυκλαδική επίδραση, βλ. σχετικά Brock 1957, 146-147. Αντίθετα στην ανατολική Κρήτη η παρουσία των υδριών είναι συνεχής από την Πρωτογεωμετρική έως την Ανατολίζουσα περίοδο, βλ. Τσιμποπούλου 2005, 371-379, πιν. 36-54.

⁵³ Βλ. Coldstream-Catling 1996, 340-341, με σχόλια και παραδείγματα.

⁵⁴ Πρβλ. ενδεικτικά για το σχήμα τις αρ. 3 (T.N), 33-35 (T.G), 14 (T.13), υδρίες από το Βόρειο Νεκροταφείο, βλ. Coldstream-Catling 1996, πιν. 72, 54, 89 αντίστοιχα.

⁵⁵ Πρβλ. ενδεικτικά για τα κοσμήματα Brock 1957, 178, σχ. 10I (διαγραμματισμένα τόξα με κατακόρυφο στοιχείο στον άξονα), 168, σχ. 1e (κατακόρυφες ταινίες), 1I (τρεις κατακόρυφες γραμμές τεμνόμενες από εγκάρσιες) 179, σχ. 11I (αλυσιδωτό).

⁵⁶ Βλ. Coldstream-Catling 1996, 341, πιν. 54, αρ. 33 (T.G), σχ. 112, αρ. 185 (T.107). Rochetti 1988-1989, 216, αρ. 112. Davaras 1968, 140-141, 146, πιν. 44b.

σύγχρονα αγγεία από την Έλτυνα αλλά και την ανατολική Κρήτη⁵⁷. Αναβίωση του τύπου παρατηρείται στην Κνωσό στην Πρώιμη Ανατολίζουσα περίοδο με κύριο χαρακτηριστικό τους κύκλους στον ώμο⁵⁸. Η αρχική χρήση της οινόχους αυτού του είδους ήταν οικιακή και δευτερευόντως ταφική⁵⁹. Στο εξεταζόμενο αγγείο αναγνωρίζονται τα κύρια μορφολογικά γνωρίσματα του πρωτογεωμετρικού τύπου, δηλαδή η πλατιά επίπεδη βάση, το ευρύ, σφαιρικό σώμα με τον βραχύ λαιμό, το τριφυλλόσχημο χείλος και η σχετικά μικρή λαβή, που απολήγει στο χείλος⁶⁰. Η καστανόχρωμη διακόσμηση απλώνεται πάνω στην άβαφη επιφάνεια του αγγείου και αποτελείται από συστάδες παράλληλων ταινιών στο σώμα και κυματοειδή γραμμή στο λαιμό και στο μήκος της λαβής με κύκλο στη ρίζα⁶¹.

Η οινόχου Π11792 (εικ. 22 β, σχ. 12) αποτελεί εγχώρια απομίμηση αττικού σχήματος της Μέσης Γεωμετρικής I-II περιόδου, που εμφανίζεται με πολυάριθμα εισηγμένα παραδείγματα ή απομιμήσεις στην Κνωσό σε όλη τη χρονική διάρκεια της Γεωμετρικής περιόδου. Η παρουσία του τύπου διαπιστώνεται και στην Έλτυνα⁶². Στο βασικό τύπο το σχήμα ανταποκρίνεται προς το ανάλογο της πρωτογεωμετρικής οινόχους. Η διακόσμηση αποδίδεται εξηρημένη πάνω στην ολόβαφη καστανόχρωμη επιφάνεια του αγγείου, κατ' απομίμηση των αττικών πρωτοτύπων⁶³. Εκτός από τις δύο συστάδες παράλληλων ταινιών, που περιτρέχουν το σώμα, ξεχωριστό γνώρισμα αποτελεί η μετόπη στον άξονα του λαιμού και του ώμου με κύριο θέμα τον αττικής καταγωγής διαγραμματισμένο μαϊάνδρο και τα λογχοειδή από το κνωσιακό θεματολόγιο⁶⁴.

Το σχήμα της βραχύσωμης, χονδροειδούς οινόχους με τις κατακόρυφες πλαστικές ραβδώσεις στο σώμα εκπροσωπείται στο Ροτάσι με το παράδειγμα Π11798 (εικ. 23 α). Ο τύπος φαίνεται ότι μιμείται τον παραπλήσιο της τεχνοτροπίας «Pseudo bucchero» του κυπριακού «Black Slip I-II» ρυθμού. Η οινόχου αυτού του είδους εμφανίζεται στην περιοχή της Κνωσού στην Πρωτογεωμετρική Β-Πρώιμη Γεωμετρική περίοδο. Η παρουσία του τύπου διαπιστώνεται και στο Καβούσι της ανατολικής Κρήτης⁶⁵.

⁵⁷ Βλ. σχετικά Coldstream-Catling 1996, 342, με σχόλια και παραδείγματα. Brock 1957, πιν. 12, αρ. 142, 182, πιν. 15, αρ. 216, 225, πιν. 21, αρ. 274. Πρβλ. επίσης τις αρ. 30981, 31109, 30936, 30975, 31093, 30937, 30979, 31243 οινόχους από την Έλτυνα, βλ. βλ. Ρεθεμιωτάκης- Εγγλέζου- Κριτζάς 2010, 129-131. Βλ. Τσιποπούλου 2005, 387, πιν. 65, για οινόχους από την ανατολική Κρήτη.

⁵⁸ Βλ. Moignard 1996, 434-435, με σχόλια και παραδείγματα.

⁵⁹ Ο τύπος της οινόχους αυτής αντιστοιχεί στον ανάλογο της σύγχρονης πρόχου, που είχε όμοιο προορισμό, βλ. Coldstream-Catling 1996, 342, 348, ιδιαίτέρως υποσ. 152.

⁶⁰ Πρβλ. Coldstream-Catling 1996, 342, με σχόλια και παραδείγματα.

⁶¹ Για την κυματοειδή ταινία στη λαβή ο.π. υποσ. 39.

⁶² Βλ. σχετικά Coldstream-Catling 1996, 344-345, πιν. 211, αρ. 30, πιν. 236, αρ. 59, 63, 74, πιν. 121, αρ. 65, πιν. 211, αρ. 10, πιν. 250, αρ. 225-226, πιν. 182, αρ. 64, πιν. 234, αρ. 23, 90, πιν. 211, αρ. 1. Brock 1957, πιν. 35, αρ. 441, πιν. 38, αρ. 591. Coldstream 1968, 17, πιν. 3:α, η, πιν. 5:α, β. Στην Έλτυνα ο τύπος εκπροσωπείται από απομιμήσεις, πρβλ. σχετικά τις οινόχους αρ. 30938, 30941, βλ. βλ. Ρεθεμιωτάκης- Εγγλέζου- Κριτζάς 2010, 132-134.

⁶³ Πρβλ. ενδεικτικά ανάλογη διακοσμητική πρακτική και στους ωοειδείς, χωρίς λαιμό πίθους, ο.π. υποσ. 19-20.

⁶⁴ Ο συνδυασμός αττικών και εγχώριων μοτίβων αποτελεί συνηθισμένη διακοσμητική πρακτική στην κεραμική της Κνωσού στην Γεωμετρική περίοδο, πρβλ. ενδεικτικά τους ωοειδείς, χωρίς λαιμό πίθους, τους αμφορείς, τα πώματα ή τα κύπελλα, βλ. σχετικά Coldstream-Catling 1996, πιν. 76, αρ. 30 (πίθος), πιν. 174, αρ. 15 (αμφορέας), σχ. 77, αρ. 14 (πώμα), πιν. 179, αρ. 38 (κύπελλο).

⁶⁵ Βλ. σχετικά Coldstream 1979, 257-258, με σχόλια και παραδείγματα. Coldstream-Catling 1996, 346-347. Τσιποπούλου 2005, 388, αρ. H3694, πιν. 80, φωτ. 125.

Στην μικρή σφαιρική οινοχόη Π11812 (εικ. 23β) με τους ομόκεντρους κύκλους στα πλευρικά τοιχώματα, τις εναλλήλες γωνίες εν είδει ιχθυάκανθας στον ενδιάμεσο χώρο και τους οφθαλμούς εκατέρωθεν των λωβών του χείλους αναγνωρίζεται η διακοσμητική πρακτική, που ισχύει κατ' εξοχήν στα ευρύτατης διάδοσης κυπριακά ληκύθια της Γεωμετρικής περιόδου, των οποίων

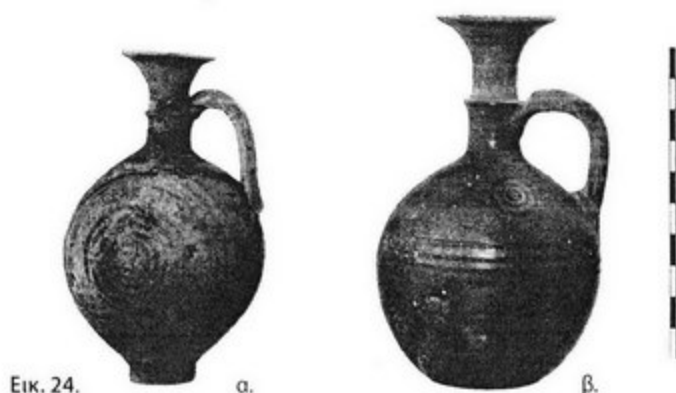
Εικ. 23.

α.

β.

πολυάριθμα πιστά αντίγραφα ή παραλλαγές έχουν βρεθεί στην Κρήτη αλλά και σε περιοχές της ανατολικής Μεσογείου⁶⁶.

Ανάλογου ή παραπλήσιου τύπου είναι και τα ληκύθια Π11821, Π11803 (εικ. 24 α-β) όπου η σχετική διακοσμητική πρακτική αναγνωρίζεται στο πρώτο παράδειγμα. Στο δεύτερο οι περιθέουσες

Εικ. 24.

α.

β.

ταινίες στο σώμα και οι τριπλοί ομόκεντροι κύκλοι στον ώμο αποδίδουν τυπική διακοσμητική αρχή, γνωστή από πολυάριθμα κυπριακά ληκύθια ή αντιγραφές του τύπου⁶⁷.

Ο αρύβαλλος, με κύρια μορφολογικά χαρακτηριστικά το σφαιρικό σώμα, το στενό, βραχύ λαιμό με το κυκλικό, πλατύ στόμιο και την κατακόρυφη λαβή, που απολήγει στο χείλος, αποδίδει

⁶⁶ Βλ. ενδεικτικά Coldstream-Catling 1996, 353-355, με σχόλια και παραδείγματα. Ανατολική Μεσόγειος, 174-177, αρ. 167-174, με σχόλια και συγκεντρωμένη βιβλιογραφία.

⁶⁷ Βλ. σχετικά Ανατολική Μεσόγειος, 167-174, αρ. 143-166, με σχόλια και συγκεντρωμένη βιβλιογραφία.

σχήμα γνωστό ήδη από το τέλος της Χαλκοκρατίας⁶⁸. Το μικρό αυτό αγγείο, που περιείχε αρώματα και απαντά σε ταφικά σύνολα, εμφανίζεται σποραδικά στην κνωσιακή κεραμική κατά την Πρωτογεωμετρική περίοδο, αλλά και στους Γεωμετρικούς χρόνους οπότε η παρουσία του είναι πυκνή και με ποικιλία παραλλαγών⁶⁹. Ο τύπος εκπροσωπείται από αξιόλογα παραδείγματα στην κεραμική από το Ροτάσι, που χρονολογούνται γενικά στην Γεωμετρική-Πρώιμη Ανατολίζουσα περίοδο. Ενδεικτικά παρουσιάζουμε τους Π11852, Π11845, Π11846 αρυβάλλους (εικ. 25 α-γ), που

Εικ. 25.

α.

β.

γ.

συγκεντρώνουν τα βασικά μορφολογικά γνωρίσματα του τύπου και διακοσμούνται με ομάδες περιθεουσών γραμμών στο σώμα και ομόκεντρων κύκλων στον ώμο. Η διακοσμητική αυτή πρακτική, που ανάγεται σε κυπριακά πρότυπα του λεγόμενου Black on Red ρυθμού, αναγνωρίζεται σε πολυάριθμα κρητικά παραδείγματα της Ύστερης Γεωμετρικής-Πρώιμης Ανατολίζουσας περιό-

Εικ. 26.

α.

β.

Σχ. 13.

δου, όπου κατ' αναλογία μπορούν να ενταχθούν και οι εξεταζόμενοι αρυβάλλοι⁷⁰.

Ο κάλαθος, που αντιπροσωπεύεται από πολυάριθμα παραδείγματα στο εξεταζόμενο σύνολο, είναι αγγείο γνωστό τόσο στην μινωική Κρήτη όσο και στις Μυκήνες ή άλλες περιοχές, με κύρια χρονική διάρκεια από την Πρωτογεωμετρική έως την Πρώιμη Γεωμετρική περίοδο⁷¹. Το αγγείο

⁶⁸ Βλ. ενδεικτικά Payne 1927-28, 254, με σχετικά σχόλια.

⁶⁹ Βλ. Coldstream-Catling 1996, 356-358, με σχόλια και παραδείγματα. Βλ. επίσης Τσιμποπούλου 2005, 405-408, πιν. 97-101, με παραδείγματα από την ανατολική Κρήτη.

⁷⁰ Βλ. ενδεικτικά Ανατολική Μεσόγειος, 178-180, αρ. 177-182, με σχόλια και συγκεντρωμένη βιβλιογραφία.

⁷¹ Βλ. σχετικά Kanta 1980, 285-286. Desborough 1952, 113-117, με σχόλια και παραδείγματα. Hartley 1930-1931, 74.

αυτό εκτός από τον καθημερινό προορισμό είχε και ταφική ή τελετουργική χρήση σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα από την Κνωσό και από άλλες περιοχές⁷². Επίσης ο κάλαθος αυτού του τύπου χρησιμοποιήθηκε και ως πώμα σε τεφροδόχους πίθους στην Κνωσό από την Ύστερη Πρωτογεωμετρική έως την Πρώιμη Γεωμετρική περίοδο, οπότε και αντικαθίσταται στα ταφικά σύνολα από το κωνικό και το θολωτό πώμα⁷³.

Ενδεικτικά παρουσιάζουμε τους καλάθους Π11935, Π11933, που συγκεντρώνουν τα κύρια μορφολογικά γνωρίσματα του τύπου, όπως είναι η επίπεδη βάση, το ευρύ κωνικό σώμα και οι δύο κυλινδρικές, οριζόντιες υπερυψωμένες λαβές στο ανώτερο τοίχωμα (εικ. 26 α-β). Το παράδειγμα Π11935 κοσμεύεται με κυματοειδή γραμμή ανάμεσα σε παράλληλες, η οποία ανταποκρίνεται σε δι-

ακοσμητική πρακτική της Υπομινωικής/Πρώιμης Πρωτογεωμετρικής περιόδου, γνωστή και από άλλες κατηγορίες κεραμικής⁷⁴. Αντίθετα ο αττικής καταγωγής διαγραμματισμένος μαιάνδρος στον κάλαθο Π11933 (σχ. 13) παραπέμπει σε ανάλογη διακόσμηση αγγείων της Πρώιμης Γεωμετρικής περιόδου από την Κνωσό και την ευρύτερη περιοχή⁷⁵.

Ο πρωτογεωμετρικός κωδωνόσχημος σκύφος αντιπροσωπεύεται από πολυάριθμα παραδείγματα στο εξεταζόμενο σύνολο (Π11871, Π11868, Π11870, εικ. 27 α-γ) και αποδίδει σε μικρογραφία τον ανάλογου σχήματος πρωτογεωμετρικό κρατήρα⁷⁶. Ο σκύφος ήταν κατά κύριο λόγο αγγείο πόσης, όμως η πυκνή παρουσία του και σε ταφικά σύνολα της Πρωτογεωμετρικής περιόδου φανερώνει τον ταφικό προορισμό του⁷⁷. Τα κύρια μορφολογικά γνωρίσματα του αγγείου, όπως

⁷² Βλ. σχετικά Evans 1934, 134, εικ. 1.

⁷³ Βλ. σχετικά Coldstream-Catling 1996, 377-378.

⁷⁴ Πρβλ. ενδεικτικά Coldstream-Catling 1996, σχ. 71, αρ. 65, σχ. 72, αρ. 110, σχ. 77, αρ. 2(T. 25), σχ. 93, αρ. 32 (T. 60), σχ. 102, αρ. 4 και 16, σχ. 121, αρ. 1 (T. 112), σχ. 126, αρ. 44. Πρβλ. επίσης από την Έλτυνα τον 31048 αμφορίσκο, την 31053 πυξίδα, τον 31046 δίσκο, τον 31798 πίθο, το 31230 θήλαστρο, την 31774 υδρία, βλ. Ρεθεμιωτάκης- Εγγλέζου- Κριτζάς 2010, 123-124, πίν. 17, 105, σχ. 27, εικ. 61 β, 146-147, πίν. 18, 107, σχ. 32, εικ. 64 α, 162, πίν. 23, 113, σχ. 44, εικ. 77, 106, πίν. 25, 116, σχ. 50, εικ. 85, 145-146, πίν. 48, 147, σχ. 118, εικ. 157 α.

⁷⁵ Πρβλ. Coldstream-Catling 1996, σχ. 62, αρ. 112, σχ. 68, αρ. 5. Πρβλ. επίσης από την Έλτυνα τον αρ. 31027 κάλαθο, βλ. βλ. Ρεθεμιωτάκης- Εγγλέζου- Κριτζάς 2010, 153-154, πίν. 43, 140, σχ. 101, εικ. 136 β, πίν. 23, 113, σχ. 44, εικ. 77, 106, πίν. 25, 116, σχ. 50, εικ. 85, 145-146, πίν. 48, 147, σχ. 118, εικ. 157 α.

⁷⁶ Για την εξέλιξη του σχήματος στην υστερομινωική III περίοδο, βλ. σχετικά Kanta 1980, 272-273. Βλ. επίσης Coldstream-Catling 1996, 368-369. Brock 1957, 160-161.

⁷⁷ Η παρουσία του τύπου στα ταφικά σύνολα είναι ισχυρή στην Πρωτογεωμετρική Β περίοδο, ενώ από τη Γεωμετρική και εξής αντικαθίσταται από το ημισφαιρικό κύπελλο (Κνωσός, Αγ. Παρασκευή, Έλτυνα), βλ. σχετικά Coldstream-Catling 1996, 378. Πλάτων 1945-1947, 81, Ρεθεμιωτάκης- Εγγλέζου- Κριτζάς 2010, 159-161.

είναι η κωνική βάση, το κωδωνόσχημο περίγραμμα του σώματος με το ελάχιστο έξω νεύον χείλος και οι κυλινδρικές, οριζόντιες, υπερυψωμένες λαβές αναγνωρίζονται και στα εξεταζόμενα παραδείγματα. Χαρακτηριστική είναι η μερική βύθιση των σκύφων σε καστανή βαφή, που αποδίδει διακοσμητική πρακτική γνωστή και από άλλες σύγχρονες κατηγορίες κεραμικής⁷⁸.

Μετά από την σύντομη εξέταση ορισμένων σχημάτων στην παρούσα εργασία αλλά έχοντας υπόψη και την υπόλοιπη κεραμική από τον θολωτό τάφο στο Ροτάσι, μπορούμε να προχωρήσουμε στις ακόλουθες γενικές παρατηρήσεις:

Στην Πρωτογεωμετρική περίοδο ο πηλός κυρίως των άβαφων, χονδροειδών αγγείων είναι αχροκάστανος έως ερυθρωπός, χονδρόκοκκος, με ξένες προσμίξεις. Συχνά στην επιφάνεια δημιουργούνται χρωματικές διαβαθμίσεις από την ανομοιομερή όπτηση. Τα μικρά αγγεία κατασκευάζονται από καστανόχρωμο, καθαρό πηλό και σε πολλές περιπτώσεις καλύπτονται από ομοιόχρωμο επίχρισμα. Αντίθετα στη Γεωμετρική και την Ανατολίζουσα περίοδο ο πηλός είναι καλύτερης ποιότητας, η όπτηση επιμελέστερη και η επιφάνεια των αγγείων πιο λεία.

Στα υπομινωικά/πρωτογεωμετρικά αγγεία η διακόσμηση κατά κανόνα είναι απλή. Μοτίβα γνωστά και από τη μινωική παράδοση, όπως οι κυματοειδείς ταινίες ή τα τρίγωνα στον ώμο, που ενδεικτικά αναφέρονται, εξακολουθούν να κοσμούν ορισμένες κατηγορίες κεραμικής, ενώ χαρακτηριστική είναι η τεχνική της μερικής βύθισης σε καστανή βαφή των μικρών αγγείων. Παράλληλα στη διακόσμηση εμφανίζονται μοτίβα από το αττικό θεματολόγιο, όπως οι ομόκεντροι κύκλοι και τα ημικύκλια, που συχνά συνδυάζονται με γραμμικά ή καμπυλόγραμμα μοτίβα. Στη Γεωμετρική περίοδο κυριαρχεί η αττική διακοσμητική πρακτική σε ποικίλες κατηγορίες κεραμικής, όπου κατά κανόνα τα διακοσμητικά θέματα εξαιρούνται πάνω στην καστανόχρωμη επιφάνεια του αγγείου. Οι πλατιές ταινίες στο σώμα και οι μετόπες ανάμεσα στις λαβές, με κύριο θέμα τον μαιάνδρο ανάμεσα σε δευτερεύοντα καμπυλόγραμμα και γραμμικά σχήματα, αποτελούν συνηθισμένη διακοσμητική αρχή. Στα αγγεία της Ανατολίζουσας περιόδου εκτός από το καστανό χρώμα χρησιμοποιείται και το λευκό πάνω σε καστανό βάθος, ενώ το μοτίβο που κυριαρχεί είναι οι κύκλοι σε ποικίλες αποδόσεις και συνδυασμούς.

Στη συντριπτική πλειονότητά τους τα αγγεία ανήκουν στην παράδοση της κνωσιακής κεραμικής, η οποία πρωτοστατεί στην ευρύτερη περιοχή από την Υπομινωική/Πρωτογεωμετρική έως την Ανατολίζουσα περίοδο⁷⁹. Ορισμένα σχήματα, όπως ο κωδωνόσχημος σκύφος ή ο κάλαθος, που ενδεικτικά αναφέρονται, ανήκουν στην κεραμική παράδοση της Υστερομινωικής περιόδου, η οποία επιβιώνει έως την Πρωτογεωμετρική περίοδο. Χαρακτηριστικό σχήμα της Πρωτογεωμετρικής περιόδου εκπροσωπεί και ο πίθος με λαιμό, που αποτελεί δημιούργημα του κνωσιακού εργαστηρίου. Σύγχρονη είναι και η παρουσία του κυλινδρικού πίθου, που χρησιμοποιείται κυρίως στην Πρωτογεωμετρική Β-Πρώιμη Γεωμετρική περίοδο. Η αττική επίδραση είναι εμφανής στην εξεταζόμενη κεραμική κυρίως στη Γεωμετρική περίοδο, δεδομένου ότι στο χρονικό αυτό διάστημα απαντά σημαντικός αριθμός κατηγοριών κεραμικής, αττικής καταγωγής, όπως είναι ο δίωτος

⁷⁸ Ανάλογη διακοσμητική πρακτική εφαρμόζεται τόσο στην Κνωσό και στην ευρύτερη περιοχή, κυρίως σε μικρά αγγεία της Πρωτογεωμετρικής περιόδου, όσο και στην ανατολική Κρήτη ή την περιοχή της Μεσαράς, βλ. σχετικά Brock 1957, 187. Τσιμπούλου 2005, 503-504. Rocchetti 1967-1968, 184-185, εικ. 7-8.

⁷⁹ Η επίδραση του κνωσιακού εργαστηρίου διαπιστώνεται τόσο σε ταφικά σύνολα από τη βόρεια περιοχή της Κνωσού (Ατσαλένιο, Μασταμπάς) όσο και σε ανάλογα από τις κεντρικές και νότιες περιοχές (Αγ. Παρασκευάς, Έλτινα, Λιγόρτυνος), βλ. αντίστοιχα Davaras 1968, Πλάτων 1945-1947, Ρεθεμιωτάκης-Εγγλέζου-Κριτζάς 2010.

και τετράωτος πίθος χωρίς λαιμό ή η οinoχόη, καθώς και άλλοι τύποι αγγείων, που δεν περιλαμβάνονται στην παρούσα μελέτη.

Επίσης δε λείπουν τα αγγεία με ανατολική προέλευση ή επίδραση, όπως είναι η οinoχόη με πλαστικές ραβδώσεις, το ληκύθιο κυπριακού τύπου ή η οφθαλμωτή οinoχόη, που ενδεικτικά αναφέρονται. Οι εμπορικές ή άλλες σχέσεις και οι θαλάσσιες διαδρομές μεταξύ Κρήτης και ανατολικής Μεσογείου κυρίως στους Γεωμετρικούς χρόνους είναι γνωστή από πολυάριθμα έργα, έτσι ώστε και σε αγγεία με μεγάλη γεωγραφική εξάπλωση, όπως είναι οι αρύβαλλοι ή τα ληκύθια, η χαρακτηριστική κυπριακή διακοσμητική πρακτική με τους πλευρικούς ομόκεντρους κύκλους και τις περιθέουσες επιστέψεις τους να επηρεάζει τα κεραμικά εργαστήρια της Κρήτης. Ανάλογη διαπίστωση ισχύει και για άλλα κυπριακά μοτίβα, όπως είναι οι οφθαλμοί ένθεν και ένθεν των λωβών του χείλους σε ορισμένες οinoχόες. Κατά συνέπεια η παρουσία των διακοσμητικών αυτών μοτίβων στην εξεταζόμενη κεραμική καταδεικνύει τη στενή κεραμική σχέση και εξάρτηση του εργαστηρίου του Ροτασίου όχι μόνο με την Κνωσό αλλά και με τον ευρύτερο χώρο της ανατολικής Μεσογείου κατά την Γεωμετρική-Ανατολίζουσα περίοδο.

ABSTRACT

Pottery from the Geometric Tholos Tomb at Rotasi (Herakleion)

The pottery discussed in this paper was found in a tholos tomb north to the village Rotasi in central/south Crete, that was a well-known greek town in Geometric period. The tomb was excavated in 1958 by N. Platon and contained mostly pottery of Protogeometric, Geometric and Early Orientalizing period. Most of the pottery is of Knossian fabric, technique and style. In addition a number of vases imitate attic prototypes and some smaller unguent ones reflect foreign influences. Of the commonest shapes are the neckless ovoid pithos, influenced by attic imports, the conical and domed lid, the kalathos that often served as an urn lid, the amphora and oinochoe of several types. The decoration is banding, concentric circles and rectilinear atticizing motifs blended with local curvilinear designs.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ανατολική Μεσόγειος= Ν. Σταμπολίδης και Α. Καρέτσου, επιμ. Ανατολική Μεσόγειος. Κύπρος-Δωδεκάνησα-Κρήτη, 16ος - 6ος αι. π.Χ., Ηράκλειο 1998.
- Boardman, J. 1960. "Protogeometric Graves at Agios Ioannis near Knossos", *BSA* 55, 128-148.
- Brock, J. K. 1957. *Fortetsa. Early Greek Tombs near Knossos*, Cambridge .
- Coldstream, J. N. 1968. *Greek Geometric Pottery. A Survey of Ten Local Styles and their Chronology*, London.
- Coldstream, J. N. 1972. "Knossos 1951-61. Protogeometric and Geometric Pottery from the town", *BSA* 67, 63-98.
- Coldstream, J.N. 1979. "Some Cypriote traits in Cretan Pottery, c. 950-700 B.C.", στο *Acts of the International Archaeological Symposium, The Relations between Cyprus and Crete, ca. 2000-500 B.C. Nicosia 16th- 22nd April 1978*, Nicosia, 257-263.
- Coldstream, J.N. και W. Catling κ.ά. 1996. "Knossos North Cemetery. Early Greek Tombs", *BSA* (Suppl. 28), I-IV, London.
- Davaras, C. 1968. "Two Geometric Tombs at Atsalenio near Knossos", *BSA* 63, 133-146.
- Desborough, V. R. d'A. 1952. *Protogometric Pottery*, Oxford.
- Evans, A.J. 1934. *The Palace of Minos*, II, London.
- Hartley, M. 1930-1931. "Early Greek Vases from Crete", *BSA* 31, 56-114.
- Kanta, A. 1980. *The late Minoan III period in Crete. A survey of sites, pottery and their distribution* (SIMA 58), Goteborg.
- Kanta, A. και A. Karetsou, 1997. "From Arkades to Rytion. Interactions of an isolated area of Crete with the Aegean and the East Mediterranean", στο *Eastern Mediteranean: Cyprus, Dodecanese, Crete 1500-500 B.C. Acts of the International Symposium*, Rethymnon 13-16 May 1997, επιμ. Ν. Stambolidis και Α. Karetsou, Athens, 159-173.
- Kerameikos I*=W. Kraiker, και K. Kübler. *Kerameikos I. Ergebnisse der Ausgrabungen. Die Nekropolen des 12. bis 10 Jahrhunderts*, Berlin 1939.
- Kourou, N. 2002. Greece, Athens, National Museum. Attic and Atticizing Amphorae of the Protogeometric and Geometric Periods, CVA, Athens.
- Lefkandi I= Popham M.R., L.A Sackett και P.G. Themelis.1980. *Lefkandi I. The Iron Age. The Cemeteries*, Oxford.
- Λεμπέση Α. 1972. «Ανασκαφικά έρευναι εις ανατολικήν Κρήτην: Β. Μασταμπάς Ηρακλείου», *Prakt*, 270-297.
- Moignard E. 1996. "The Orientalizing Pottery", στο Coldstream- Catling 1996, II, 421-462.
- Payne, H.G.G. 1927-1928. "Early Greek Vases from Knossos", *BSA* 29, 224-298.
- Rocchetti, L. 1967-1968. "Il deposito Protogeometrico di Petrokefali, presso di Festos", *ASAtene* 47-48, 42-70.
- Rocchetti, L. 1988-1989. "La ceramica della necropolis di Curtes", *ASAtene* 66-67, 173-257.
- Ρεθεμιωτάκης, Γ., Μ. Εγγλέζου, και Χ. Κριτζάς, 2010. *Το Γεωμετρικό Νεκροταφείο της Ελύνας*, Ηράκλειο.
- Πλάτων Ν. 1945-1947. «Ο Γεωμετρικός Τάφος Αγ. Παρασκιών Ηρακλείου», *ΑΕρhem*, 47-97.
- Πλάτων, Ν. 1958. «Χρονικά. Η αρχαιολογική κίνησης εν Κρήτη κατά το έτος 1958. Ανασκαφή γεω-

μετρικού θολωτού τάφου Ροτασίου», *CretChron* 12, 468.

Σπανάκης, Γ. 1981. ΚΡΗΤΗ, *Τουρισμός-Ιστορία-Αρχαιολογία*, τ. Α', Ηράκλειο.

Τσιμπούλου, Μ. 2005. *Η Ανατολική Κρήτη στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου*, Ηράκλειο.

Φαράκλας Ν. κ.ά. 1998. *Οι επικράτειες των αρχαίων πόλεων της Κρήτης* (Ρίθυμνα 6), Ρέθυμνο.

UM II = Sackett L.H. κ.ά. "Knossos from Greek city to Roman colony: excavations at the Unexplored Mansion at Knossos II", (BSA Suppl. 21), London 1992.

Wace, A.J.B. 1921-1923. "Mycenae, The Granary", *BSA* 25, 38-61.